

Često sam se pitao: zašto u nas nema razglednica s ambijentima novijih dijelova grada, nego se na njima ponavljaju uvijek isti motivi gradskih ambijentata od najstarijih vremena pa do prošlog stoljeća uključivo. Čak ni svjesno nastojanje da pokažemo ovo što smo mi stvorili ne može natjerati fotografe ni izdavače da biraju motive za razglednice u novijim gradskim četvrtima.

Uzmemo li još u obzir da je u posljednja tri desetljeća izgrađen veći dio Splita nego u prijašnjih tisuću godina, onda to prestaje biti slučaj, a postaje simptom koji traži analizu i razjašnjenje.

stari splitski ambijenti

duško kečkemet

Cjeloviti i karakteristični gradski ambijenti izrazito su urbanističke značajke. Nema li njih, možemo ustvrditi da nema ni cjelovitog urbanizma. Jer izražajne ambijente možemo naći samo u osmišljenim gradovima, ali ne u više-manje stihijski nastalim naseljima. A većina naših — i ne samo naših — suvremenih gradova i nisu gradovi u punom i plemenitom smislu te riječi, nego tek veća ili manja naselja, bez obzira na mrežu prometnica koja na tlocrtu stvara utisak urbane cjeline.

Pošto je zadovoljio osnovnu potrebu stanovanja, rada i komunikacije između mjesta stanovanja i mjesta rada, čovjek u gradu traži i neke više kvalitete. Hoćemo li ih nazvati društveno razvijenijima, humanijima, estetskijima ili urbanistički zrelijima, svejedno je, ali bez njih nema ni cjelovitog i dostojnog čovjekova života u gradu, ni cjelovitog i humanog urbanizma.

I dok se danas još uvijek glavna pažnja u urbanizmu posvećuje stambenim »naseljima« i »prometnicama« (a često i završava na njima), usudio bih se reći da su baš urbani ambijenti ispit urbanističke zrelosti i vrijednosti svakoga novog projekta ili ostvarenja.

Jedan dio novoga grada urbanistički je zreo i cjelovit ako fotograf postavlja u njemu svoj tronožac, potaknut potrebom da taj osebujni i privlačni gradski ambijent prenese na fotografiju, na razglednicu, koja će predstaviti karakteristike i privlačnosti toga grada udaljenim rođacima, prijateljima, znancima; kada turisti zastanu i samoinicijativno počnu škljocati ili zujati svojim kamerama, smatrajući taj prizor nečim osebujnim i zanimljivim, vrijednim da ga zabilježe i ponesu kao uspomenu na taj grad.

A to se događa vrlo, vrlo rijetko.

Stoga ćemo uzalud tražiti razglednice s ambijentima iz prekosavskih zagrebačkih naselja, ili s onima iz velikih izgrađenih prostranstava novih dijelova Splita.

Drugo je pitanje: mogu li stari ambijenti naših gradova pomoći suvremenom urbanizmu, ili ga bar potaknuti da i sam stvara nešto adekvatno vrijedno? Postoji li opasnost historiciziranja ili pravljenja lažnih scenografija?

Shvatimo li grad kao nešto što se razvija, ali što (poput čovječjega tijela) uvijek zadržava svoje osnovne karakteristične osobine, onda i najnoviji dio grada, uza svu nužnu stilsku i tehničku različitost, mora biti nekim nitima povezan s onim povijesnim, inače se više ne može govoriti o istom gradu, nego o novom dodatku starome.

Osim toga, oblik, dimenzije, pa i osnovne sklonosti čovjeka uvijek su ostale u biti jednake. Uvijek je čovječje hodanje, stajanje, razgledanje, odmaranje zadržalo u biti jednake značajke, osim nekih dodatnih novih životnih dimenzija, poput vožnje automobilom, na primjer.

Stoga neke tradicionalne, praksom dokazane urbanističke vrijednosti, u odnosu na čovjeka u gradu, a izvan mjesta njegova rada ili stanovanja, mogu biti korisne u suvremenom urbanističkom planiranju, a još više u suvremenoj urbanističkoj praksi, koji su baš na tim područjima potpuno zatajili.¹

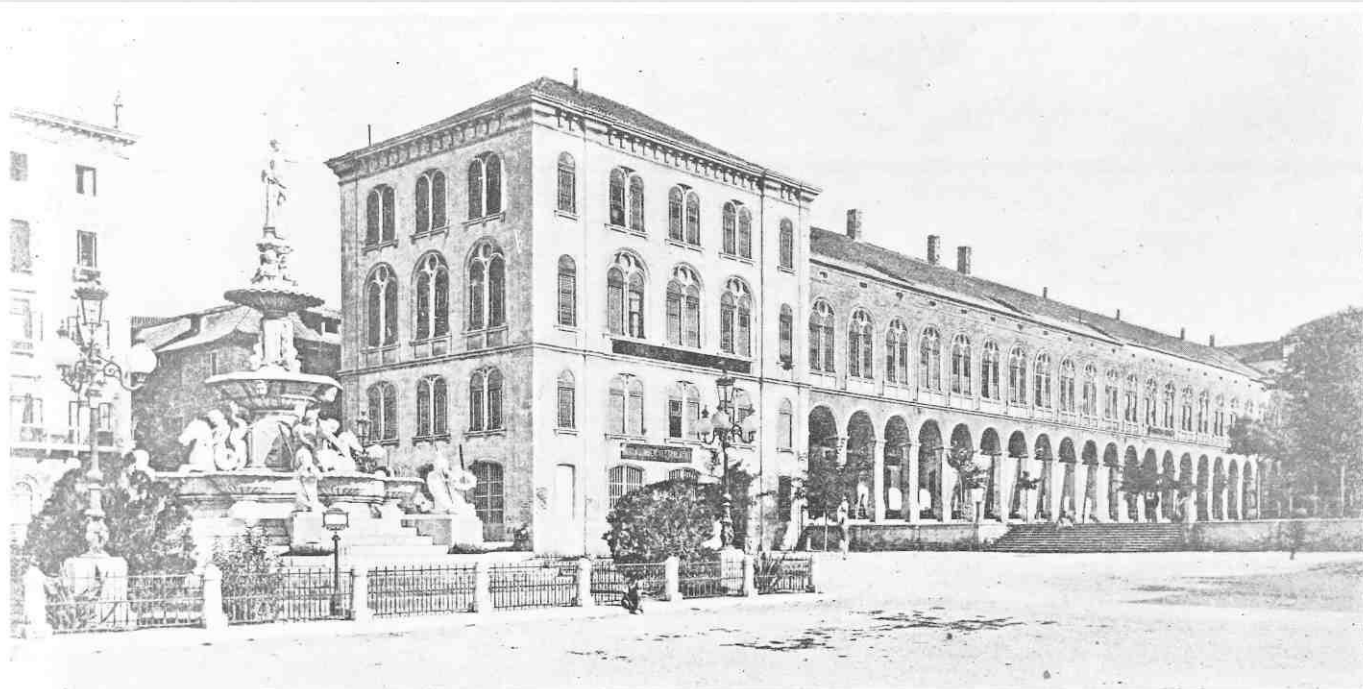
*

Luka je sama po sebi jedan od najprivlačnijih i najkarakterističnijih urbanističkih ambijenata svakoga starijeg primorskog grada ili gradića. Kružni oblik zaljeva pridonosi njezinoj prirodnoj ljepoti i preglednosti. Umjetno izgrađene luke, poput Rijeke npr., nikad neće postići onu privlačnost luka u prirodnim zaljevima, među kojima splitska zacijelo zauzima prvo mjesto.

1

Vidi također: D. Kečkemet, Gradovi bez oduška, Telegram, Zagreb, 7. VII 1967, str. 5; Isti, Dehumanizacija urbanizma, Pogledi, Split, 11/1970, br. 3, str. 171; Isti, Urbanizam humanih i estetskih kvaliteta, Život umjetnosti, Zagreb, br. 15—16, str. 113.

Prostrani zaljev splitske luke pruža njezinu šetaču široku panoramu, s obje strane, sve do dijela pučine uokvirene dvjema ozelenjelim grebenima na njezinu ulazu. Splitska riva u dnu luke imala je stoljećima središnji urbanistički značaj. Tu su pristajale lađe iz cijelog svijeta; tu se odvijala trgovina između Istoka i Zapada; to je bilo mjesto šetnje i odmora. Kad je francuski maršal Marmont proširio rivu prema zapadu, a za »uljepšanje Splita«, pa kad se i taj dio oko sredine devetnaestog stoljeća izgradio, dobila je čitava splitska obala cjelovit i skladan izgled.

Neosporna je pri tom bila zasluga inače autonomnog načelnika Antuna Bajamontija, začetnika prvoga urbanističkog plana Splita i čovjeka koji je nastojao da mjestu dade izgled suvremenoga grada. Stara gradska obala bila je najcjelovitije i najzrelije urbanističko ostvarenje toga razdoblja.

Bila je nasuta tek toliko da zgrade ne izgube izravni dodir s morem, posebno pročelje Dioklecijanove palače. Sa sjeverne strane zatvaralo ju je carsko pročelje koje se, nakon markantnog središnjeg akcenta mletačkoga kaštela, nastavljalo kompaktnim nizom zgrada jednake visine. (U ovom je stoljeću izgradnjom palače pred kaštelom i povišenjem zgrade druge banke razbijen sklad toga gabarita.)

S istočne strane bila je riva zatvorena ostacima staroga lazareta. (Rušenjem tih građevina probijen je »okvir« obale s te strane, i ona je izgubila svoju zatvorenu cjelinu.)

Sa zapadne strane zatvorio ju je Bajamonti reprezentativnom palačom pred koju je, kao ključnu vizuru iz dviju osovina: one obale i one »Prokurativa«, postavio ukrasnu tzv. »Monumentalnu česmu«, vidljiv spomen na obnovu antičkog vodovoda.

Tako je splitska riva dobila čvrst i definiran, neobično skladan, urbanistički okvir. Kako se trgovački i putnički promet, nakon izgradnje velikog lukobrana osamdesetih godina, već odvijao u istočnom dijelu nove velike luke, stari je dio bio namijenjen maloj lučkoj trgovini, minimalnom tranzitu, slikovitoj prodaji južnog voća na puljiškim jedrenjacima i prvenstveno šetnji i odmoru. Stoga su tu za zaštitu od sunca posađeni drvoredi duda i niknuo je čitav niz kavana s ljetnim štekatima, gostionica, krčama, slastičarnica, sladoledarnica i sl. Bila je to jedinstvena šetnica u jedinstvenoj luci, koja je u takvu harmoničnom obliku zauvijek izgubljena. Uklonjena je bez razloga fontana sa zapadne strane i zamijenjena jedva primjetnim vodoskokom koji više nije mogao davati istaknutiji dekorativni sadržaj poput uklonjene česme. Dudovi su zamijenjeni redovima palma koje su — uza svu omiljenost, naročito među ljudima koji iz unutrašnjosti dolaze u grad — specifičnom tradicionalnom izgledu.

du luke dale forsirani suptropski izgled. Time je ona umnogome uniformirana i svedena na stereotipnu turističku razglednicu. Djelomičnim njezinim daljnjim nasipanjem i zasađivanjem cvjetnih nasada pretvorila je dio svoga specifičnog lučkog izgleda u parkovni, iako su te dvije komponente nespajive u primorskoj urbanoj tradiciji.

Pretvaranjem splitske rive u automobilsku prometnicu zadan je posljednji udarac njezinu tradicionalnom sadržaju. Šetači su istjerani s nje, ili stjerani u njezin posljednji kut. Dio koji je ostao slobodan od prometa pretvoren je u parkiralište. Pješak i čovjek željan šetnje i odmora postao je jednostavno nepoželjan na tome mjestu, koje je nekada bilo prvenstveno njemu namijenjeno; pogotovu uzme li se u obzir da je to slobodni izlaz na zrak, na sunce, na šire vizure cijeloga nabijenog srednjovjekovnog dijela grada, kojemu je taj izlaz ne samo psihički, nego i fizički potreban.

I tako danas možemo tek sa žaljenjem promatrati razglednice splitske obale iz razdoblja do prvoga svjetskog rata, pa čak i one iz razdoblja između dva rata, iz vremena dok je ta obala zaista bila najljepši dio grada i stajala na raspolaganju svakom stanovniku Splita.²

Trg Republike, ili popularno zvane Prokurative, uza sve to što su u gradnji donekle nastojale oponašati mletačke Procuratie, urbanistički je zreo i cjelovit ambijent. Nastao je s namjerom da u tome istaknutom neorenesansnom građevnom sklopu budu Općina, glavne komunalne službe, kazalište, škola, hotel, a u prizemlju, pod arkadama, trgovine.

Taj trg, na žalost, nikad nije priveden svojoj zamišljenoj svrsi. Različite institucije, bez trgovina, umrtvile su ga i pretvorile u gradsko slijepo crijevo. U posljednje su ga vrijeme ugostiteljski objekti nešto oživili. Ljeti služi i kao vrlo prostrana otvorena pozornica.³

Osovina Trga Republike siječe se u okomici s osovnom obale na mjestu nekadašnje dekorativne fontane. Sa cijele plokate otvoren je pogled na more. Bajamontijevo kazalište, koje je izgorjelo 1881, imalo je s urbanističkog gledišta najreprezentativniji položaj u gradu, a ipak je bilo izolirano od svakog prometa. I danas, premda mu nismo dali pravu svrhu, Trg Republike je vrijedna kulturna baština našega urbanizma prošlog stoljeća. Ritam njegovih lukova, igra svjetla i sjene u njegovim trijemovima, plemenita kamena površina njegova popločenja, oaza tišine i smirenosti, barijerom zgrada zaštićena od mahnitog prometa, sve to od Prokurativâ tvori osebujuan i privlačan urbanistički ambijent.

Matejuška je još posljednji slikovit dio stare splitske luke, ali novim projektima (adaptacija današnje dotrajale zgrade »Gusara« u moderni ostakljeni restoran) i njoj prijeto da izgubi svoju osebujuću privlačnost.⁴ Oduvijek je bila lučica za sklonište i izvlačenje manjih ribarskih lađica obližnjih Varošana. Danas su nekadašnje profesionalne ribare zamijenili penzionirani splitski obrtnici, radnici ili činovnici. Za razliku od drugih dijelova splitske luke, koji su ili žrtvovani industrijskim pogonima, poput krajnjeg istočnog dijela i lukobrana,⁵ ili prometu i automobilima⁶ poput središnjeg dijela, ovaj je kutak još zadržao sve ljudske vrijednosti i omjere. Na Matejuški je uvijek živo, uvijek se tu nešto zbiva. U rano proljeće stružu se i boje izvučene lađe i pripremaju za upotrebu. U sezoni je promet živ i slikovit. Krpaju se, peru ili slažu mreže, nadijevaju parangali, peru brodice, nosi oprema u obližnje spremište. Često se vide postariji vlasnici tih lađica, karakteristični likovi splitskih Varošana, kako tek sjede u njima, puše, odmaraju se, sretni što su u lađi, makar i privezanoi. I oni i ostali prolaznici osjećaju u tome kutku splitske luke smireni ambijent oblikovan prema ljudskim mjerilima i potrebama, iako se ta mjerila i te naoko sitne potrebe gube u zamašnim urbanističkim i ekonomskim projektima grada.

² Isti, Stara splitska luka, Slobodna Dalmacija, Split, 24. XI 1953; Isti, Urbanistički razvoj splitske luke. Pomorski zbornik, knj. II, Zagreb 1962, str. 1393; Isti, Kako je lijepa bila splitska luka, Telegram, 25. VIII 1967, str. 5.

³ Isti, Mogućnost iskorištavanja splitskih Prokurativa, Čovjek i prostor, Zagreb 1954, br. 10.

⁴ Isti, Projektiranje građevina u splitskoj luci, Slobodna Dalmacija, 13. I 1962.

⁵ Isti, Urbana vrednota ili građevni teren, Slobodna Dalmacija, 22. IV 1972.

⁶ Isti, Gordijski čvor automobilizma, Nedjeljna Dalmacija, Split, 18. XI 1973.

Malo dalje pristaju još uvijek, kao nekada, jedrenjaci s otokâ, istovaruju mirisna česminova drva i slažu ih u redove. Oko njih se okupljaju nosači s kolicima i građani kupci; mjeri se, pogađa, prepire. Dovoljno je samo poći na Matejušku i svaki dan, u svako doba dana i u svako doba godine možemo prisustvovati malom i zanimljivom goldonijanskom teatru — još uvijek istinitom, prirodnom, nenamještenom.

Nakon luke, trgovi su zacijelo najprivlačniji i najosebniji gradski ambijenti. Na žalost, nove gradske četvrti gotovo ih nemaju, ukoliko se trgovima ne nazivaju ona križanja prometnica, ispunjena semaforima, prometnim znacima, markiranim prijelazima,

ski je *Narodni trg*, srećom, ostao spašen, jer preko njega nije mogla proći nijedna prometnica.

Najteži udarac zadesio je glavni splitski trg još prije sto i pedeset godina, kad je tadašnji austrijski poglavar Reha dao porušiti dio građevnog sklopa stare Komunalne palače na njegovoj sjevernoj strani i veliku Kneževu palaču na zapadnoj strani. Ostale su tako u gradskom urbanom rasteru dvije rupe, od kojih je jednu sa zapadne strane neuspjelo zatvorila velika secesijska zgrada, nedovoljno prilagođena ovom ambijentu, a od stare Općinske zgrade ostala je osamljena samo zgrada današnjega Etnografskog muzeja, i ta pretjerano obnovljena potkraj prošlog stoljeća.

zima, automobilima i željeznim ogradama u koje su stjerani pješaci. Pojam gradskog trga, najistaknutijega i najplemenitijeg elementa povijesnog — pa i donedavnog — urbanizma, posve je zaboravljen i zanemaren.

Čak su i stari privlačni trgovi, ako je njima na nesreću bio omogućen automobilski promet, potpuno izgubili svoje dotadašnje urbanističke kvalitete, a da novim praktičnim urbanističkim zahtjevima (prvenstveno kolnom prometu) nisu udovoljili. I dok je ambijentalna vrijednost zagrebačkog Trga Republike tako uništena (i šetači su stjerani — kao na splitskoj rivi — u njegov posljednji kutak), split-

Stari je gradski trg bio jedinstvena i skladna urbanistička cjelina, u kojoj su se bez nadmetanja jedne drugima prilagođivale gotičke i renesansne građevine. Ali i danas je Narodni trg ostao srce Splita i svakodnevno stjecište njegovih građana. Kapitulacija je suvremenog urbanizma što Split, koji broji oko 170.000 stanovnika, nije uspio oblikovati nijedan novi gradski trg koji bi zadovoljavao potrebe novoga velegrada, nego velik dio osnovnih funkcija još uvijek zadržava taj prostorom minimalni trg, predviđen za srednjovjekovni Split od najviše 5000 stanovnika.

Split je izrazito mediteranski grad i kao takav sklon životu na otvorenom. Ako javne gradske površine,

smireni ritam lukova na trgu republike

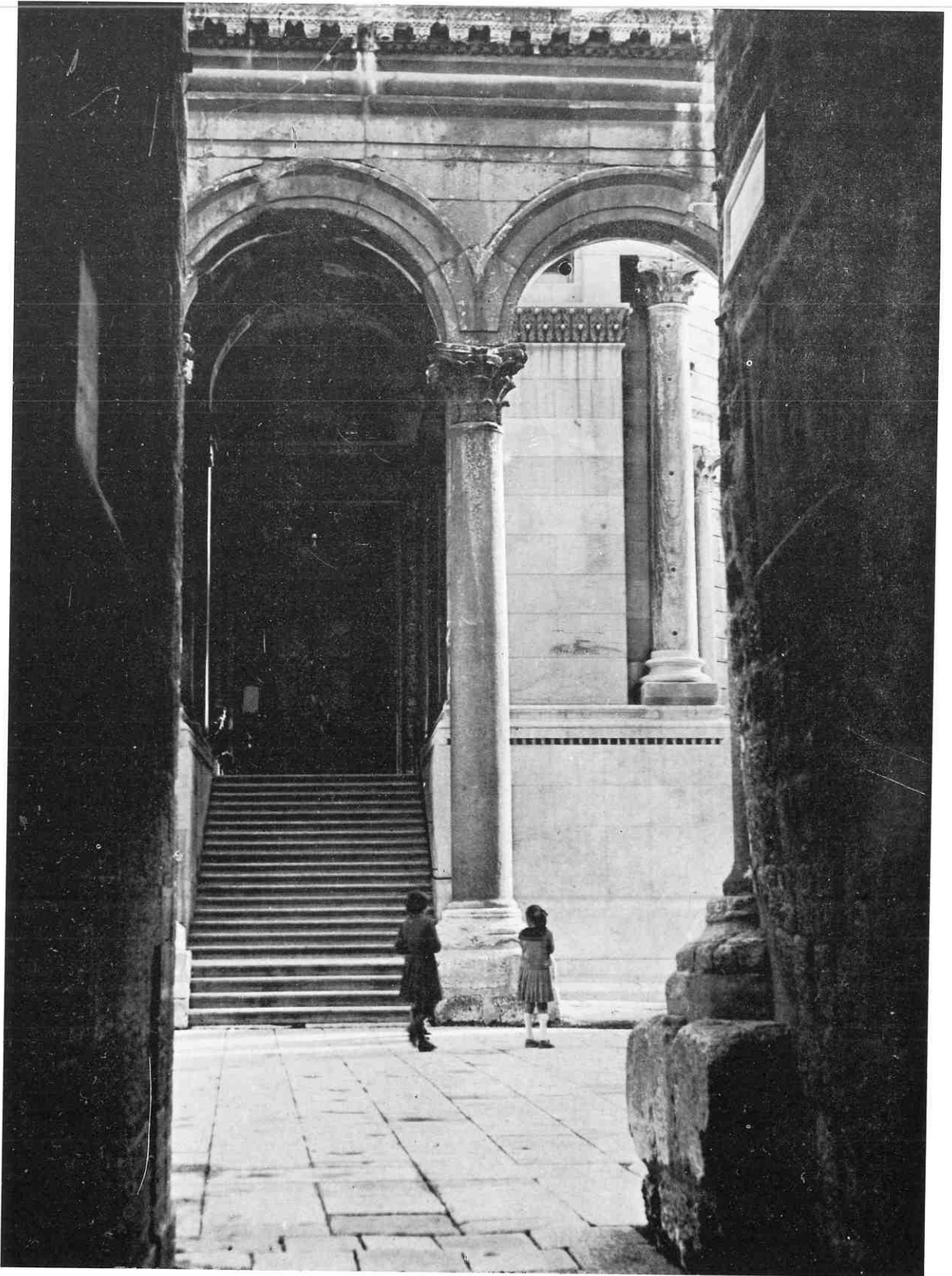
namijenjene sastajanju građana, u kontinentalnim gradovima i nemaju bitno značenje, u ovim južnim svakako imaju. Činjenica je da prosječan Splitsanin veći dio svojega slobodnog vremena (osim jela i spavanja) provodi izvan kuće. To suvremeni urbanisti zaboravljaju.

Narodni trg oduvijek je bio sastajalište Splitsana, onih od petnaest pa do osamdeset godina, naročito mladeži. Pobožni je pjesnik Jerolim Kavanjin još prije trista godina kritizirao splitsku mladež što šeta trgov i tako besposlički.

Taj i takav Narodni trg zadovoljavao je potrebe Splitsana sve do posljednjeg rata, jer se po njemu ipak moglo šetati. Danas se sva mladež (i ne samo mladež) velikoga Splita i dalje sastaje isključivo na njemu, ali više ne može šetati, nego nabijena poput

sardina u konzervi tek stajati. To je najbolji dokaz kako se praktični život stanovnika nekoga grada i nehotice suprotstavlja nerealnim ili nedovoljno promišljenim suvremenim urbanističkim planovima (ili ostvarenjima, jer često mnogo toga, u planovima dobro zamišljenog, nije ostvareno).

Što je to što tisuće građana, a naročito omladine, svaki dan dovodi na mali stari gradski trg? Njegov središnji položaj, istina, ali i posebna intimnost i privlačnost. Cijeli je stari dio grada mirniji, ljudskiji, bez kolnog prometa. Ljudi mogu slobodno hodati uličicama, zastajati, razgledati izloge. A sve se to usredotočuje na Narodnom trgu. Arhitektura je na tom trgu smirena, logična, ugodna oku. I gotička vijećnica, i susjedna renesansna zgrada, i nekadašnja stražarnica, i toranj sa satom, i vrata Dioklecijanove palače, sve je shvatljivo, dohvatljivo, smireno i prisno. Pa i sam pločnik, onaj stotinama

tisuća nogu izlizan kameni pločnik, intimniji je i prihvatljiviji od betonskih i asfaltnih površina u ostalim dijelovima grada.

Peristil je drugi takav splitski trg. Nakon prenošenja glavnih komunalnih funkcija u srednjem vijeku na Trg sv. Lovre, današnji Narodni trg, Peristil je ostao trg crkvenih funkcija, ili, kako se zvao, Katedralni trg. Monumentalna kasnorimska arhitektura nije mu oduzela intimnost i privlačnost, jer je ublažena i načinjena prisnijom kasnijim dogradnjama koje su se s njom stopile, ili točnije, ugradile u nju. I male renesansne kapelice s istočne i južne strane, i slikoviti balkoni renesansnih kuća sa zapadne, sve je to stvorilo razigrani prostor ugodan oku. Bio je to trg jedinstvenoga, neponovljivog ugođaja, s uvijek novim vizurama kroz otvore između stupova i lukova.

Nekoć, u prošlom stoljeću, intimnosti je pridonosila i mala kavana uklopljena među granitno stupovlje istočne strane. Ali trg je izgubio na svojoj urbanističkoj vrijednosti, a i na privlačnosti prostora, tek kad je postao efektna scenerija monumen-

talnog Meštrovićeva Grgura Ninskog. Peristil je pridonosio brončanom kolosu, ali predimenzionirani kolos nije njemu. Postao je pozornica, a ne trg.

Drugi put je taj trg prostorno degradiran prije desetak godina, kad je načinjena arheološka rekonstrukcija rimskoga Peristila, pri čemu je on spušten za nekoliko stepenica. Sada je antička Dioklecijanova plača dobila na svojoj vjernosti i uvjerenosti, ali opet na račun srednjovjekovnog trga, kojemu su povijest i život građana za tisuću godina utisnuli svoj pečat. Trg je postao interesantan turistički objekt, ali je prestao biti tradicionalan gradski trg.

Koliko su delikatni ti stoljećima građeni i usklađeni urbani prostori i kako je odgovorna svaka suvremena intervencija na njima dokazuje slučaj gradnje nove zgrade na mjestu bombom porušene zgrade na sjevernom dijelu Peristila. Provodeći dogmatički princip suvremene konzervacije, da svako doba ima pravo ostaviti svoj pečat, pa tako i ovo naše, arhitekti nisu priznali činjenicu da je prostor Peristila već bio *dovršena* urbana kompozicija, poput

dovršene slike kojoj svako dodavanje nanosi štetu. Rezultat je nova zgrada od kamenih ploča, stakla i aluminijska, koja se ni svojim materijalima ni oblicima ne može stopiti sa skladnom urbanističkom cjelinom dotadašnjeg trga.

Pa ipak, bez obzira na tu disonancu, prostor Peristila privukao je posljednjih godina — osim redovitih turista, koji svim takvim prostorima daju uniformni internacionalni pečat — domaće i strane hipike, koji se po njegovim stepenicama, oslonjeni na stupove, zbijaju u grupe, pilje u nedogled, sviraju u gitare, prodaju rukotvorine ili tek ljenčare. Ima nečeg u tim starim historijskim ambijentima što privlači ovu generaciju modernih nomada, zasićenu suvremenim bezličnim naseljima i pomahnitalim prometnicama. Ambijent Peristila jedinstven je i u svjetskim razmjerima i mnogostruk. Ako se igdje osjeća snažno pečat stoljeća i tisućljeća, to se svakako osjeća na ovome okamenjenom dijelu prošlosti, kroz koji ipak živo struji sadašnjost.

Mnogo intimniji dojam ostavlja *Trg Preporoda*, nekadašnji Voćni trg. Reprezentativnost mu pružaju tek kasnorenesansna palača Milesi i Meštrovićev spomenik Marku Maruliću, a određenu dramatičnost masivna kula Mletačkoga kaštela, tzv. Hrvoja kula s južne strane. Tu su inače bila i Gradska vrata ili Morska vrata, a posebnu živost i slikovitost imao je trg kad se, do posljednjeg rata, na njemu prodavalo voće i povrće.

S urbanističkog gledišta vidimo tu idealan primjer reprezentativnog smještaja kasnorenesansne, ili već barokne, palače obogaćene trgovačke obitelji, koja novcem kupuje ugled i plemstvo, u jednom od malobrojnih širih prostora u gradu u kojemu je svaki metar prostora bio dragocjen i stoga nije mogao obilovati trgovima. Tu imamo i jedan od rijetkih vrlo sretnih primjera skladnog ukomponiranja javnog spomenika u urbani gradski prostor. I svojim sadržajem, i svojim stilom, i veličinom i smještajem, taj se Meštrovićev spomenik savršeno stopio

s malim trgom i s pozadinom Milesijeve palače. Tako palača, spomenik i trg tvore savršeno skladnu urbanu cjelinu.

Često je teško pouzdano odrediti u starom Splitu — kao i u drugim primorskim gradovima — što je trg, što pjaceta, plokata, širina, ili tek proširenje uličice. Često su to i slučajno nastali prostori rušenjem nekih zgrada, koji nemaju fizionomiju trga, ali su dobili njegove funkcije, poput Carrarine poljane npr., kojoj se ne može zanijekati određena pitoresknost, pa se stoga baš na njoj i priređuju ljetne predstave pučkoga karaktera.

Od davnine su unutar Dioklecijanove palače postojala tri mala ali arhitektonski vrlo određena osebujna prostora, zvana »inter ambas portas«, tj. mala proširenja fortifikacijskoga karaktera između vanjskih i unutrašnjih vrata palače. U prošlim su stoljećima, u nedostatku drugog prostora, a prestankom obrambene funkcije (izgradnjom novog pojasa baroknih obrambenih bedema oko grada), i ti prostori bili izgrađeni, onaj Srebrnih vrata crkvom Dušica, a oni Zlatnih i Željeznih vrata kućicama i dućanima, što je u posljednje vrijeme porušeno. Prostoru unutar Srebrnih vrata poseban ugođaj daje prodaja cvijeća na klupama. Inače je to živa transversala, ujutro domaćića između tržnice i ribarnice, a navečer šetača između istočnih dijelova grada i *pjace*.

Prostor u Željeznim vratima, koji je u srednjem vijeku služio i za javno suđenje na otvorenom, nije našao svoju suvremenu sretnu namjenu. Treći prostor iza Zlatnih vrata ostao je pust i uglavnom mjesto zaustavljanja automobila ili odlaganja otpadaka iz geta. U takvu stanju, s asfaltiranim tлом, on

je potpuno degradiran. A ipak je to jedinstven urbanistički i arhitektonski ambijent. To je zapravo najmonumentalniji i najizravniji ulaz u carevu palaču; ulaz iz osunčanog zelenila parka u prohladnu i vlažnu sjenu kamenitih uličica i od vremena potamnijih kuća.

Dok se urbanistička baština antičkog Splita (Dioklecijanova palača) i onoga baroknog (zvjezdoliki tlocrt obrambenog sistema) očituje u projektiranim pravilnim zamislima, ona srednjovjekovna — i unutar zidina palače i zapadno od nje — odraz je sukcesivnih potreba, ideja, stilova, društvenih situacija i ekonomskih mogućnosti grada. Uočeno je već da najvišu vrijednost nemaju u starom Splitu pojedine građevine, nego sačuvani slikoviti ambijenti uličica s romaničkim, gotičkim ili renesansnim kućama koje su same po sebi skromne i veličinom i arhitektonskom vrijednošću.

Unatoč degradacijama prošlog i ovog stoljeća, ostali su ti *srednjovjekovni ambijenti* još dobro usčuvani i čovjeku, koji njima luta, pružaju uvijek nova iznenađenja. Nadsvodeni prolazi, romanički masivni kameni lukovi vrata ili prozora, skladna jednostavnost dućana s vratima na koljeno, kićeniji gotički portali, intimna dvorišta s ložama, smirena i dostojanstvena, premda skromna, profilacija vrata, prozora ili balkona renesansnih građevina, po koji kićeni hir baroknoga grba ili portala — sve se to stapa, prepleće, bez strogoga stilskog redosljeda, povezano međusobno tek mjerom za ukus, za funkcionalnost, i jedinstvenim materijalom, plemenitim bračkim ili trogirskim kamenom, kojemu je vrijeme dalo patinu stotina nijansi: od čađavocrne, preko zlatnosmeđe do snježnobijele, ovisno o proteklom vremenu, položaju, izloženosti, mogućnosti dodira i mnogo čemu drugome što je u tisuću godina ostavilo svoje tragove u ovom spletu kuća, crkava, uličica i malih trgova.

Spaja te plastične i prostorne scenerije još nešto: stari kameni pločnik, s otiscima koraka generacija prolaznika, sa slikovitim raznolikostima, malim nepravilnostima, a opet nekim nastojanjem da tim uskim uličicama dade privid većih i reprezentativnijih. Da je to nastojanje bilo svjesno, dokazuje ovo: uličice su tako popločavane da je tarac bio s obje strane nagnut prema sredini, gdje je red vodoravno položenih ploča omogućivao slijevanje vode u vrijeme kiša. Ta je simetrija stvarala dojam sigurnosti i solidnosti. Danas se netko sjetio da je bolje nagib uličica svesti do samog ruba i tu postaviti niz ravno položenih ploča. Time je poremećena ravnoteža i harmonija toga naoko nevažnog urbanističkog detalja. Čovjek, hodajući, ima čak

osjećaj da pada prema jednoj strani. To i jest tajna vrijednosti starog urbanizma: što je nastajao na samome mjestu, a ne na crtaćim daskama u ateljesima, i što je oko iskusnih majstora zamjećivalo i ispravljalo svaku grešku.

Hodajući tim uličicama prolaznik obično vidi tek neuglednija prizemlja zgrada, polumračna, sa zatvorenim vratima magazina ili bijednim adaptiranim vlažnim stanovima. Ali gore, na prvom, drugom katu, na razigranim krovovima, luminarima, dimnjacima postaje taj stari nabijeni dio grada lijep i privlačan. Gore se na suncu igraju svjetla i

sjene, prebacuju se svodovi, prolazi, lukovi, potpornji. Ima jedna stara igra, moguća samo u takvom jedinstvenom urbanističkom ambijentu: kako od Peristila izići iz Dioklecijanove palače, a ne proći ni pod jednim svodom ili lukom? Valja, kao u labirintu, hodati i zaobilaziti dugo, da se nađe jedini mogući izlaz.

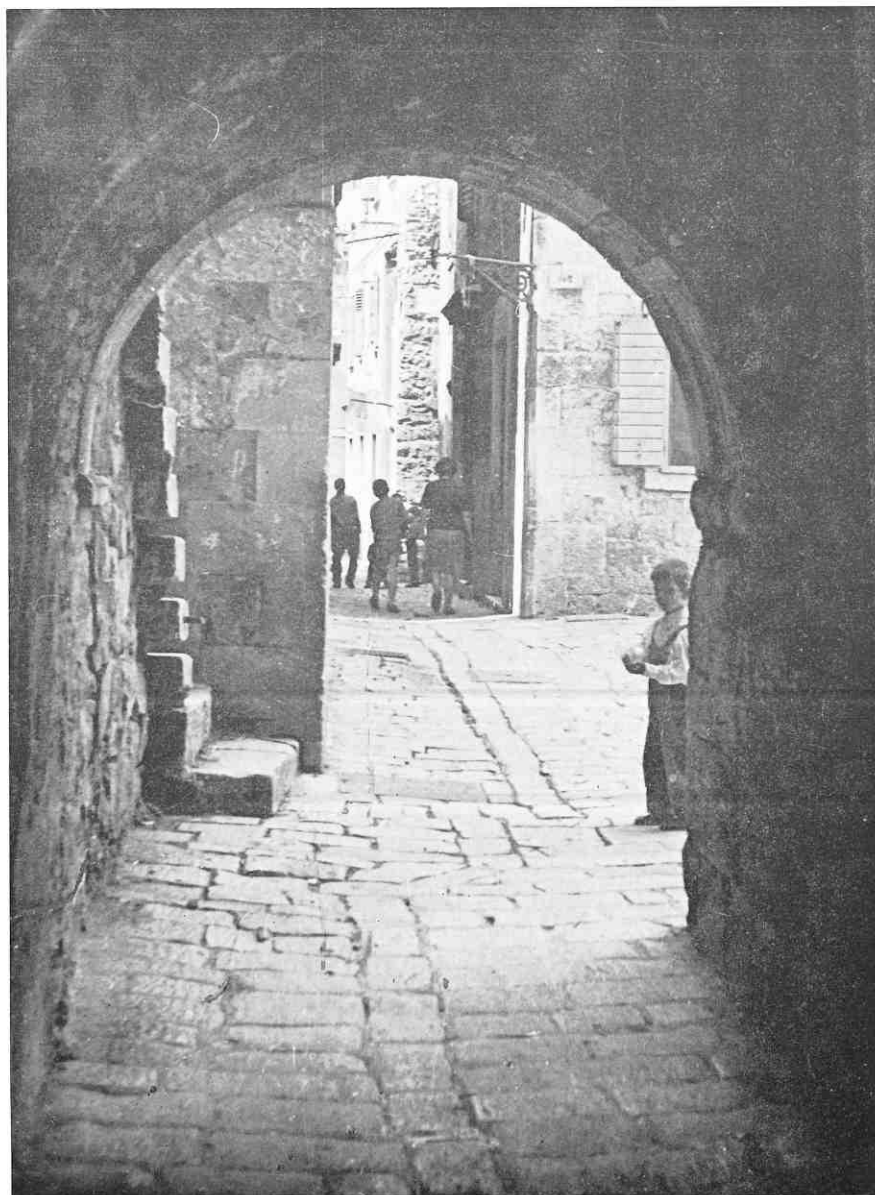
Može li se u modernim gradskim četvrtima zamisliti išta slično? Koja od tih četvrti i u kojem gradu ima tako izražajnu i osebujuju urbanističku fizionomiju? Pa ipak mi ovim bogatim složenim ambijen- tima često turistički jurimo i tražimo u njima tek

neku zgradu, neki spomenik. Ili, budno bdijemo nad nekoliko zgrada »spomeničke vrijednosti«, dok se drugdje, posvuda naokolo, nestručno mijenjaju pločnici, postavljaju električni i ostali uređaji, otvaraju novi prozori a zazidavaju stari ulazi, mijenjaju krovovi, ruše dimnjaci i sl.

Jer, koji zaseban spomenik može pružiti onaj ugođaj kad kroz tamu nekoga nadsvodenoga luka (pod kojim se nekada uz to njihao fenjer) vidite svjetlo i u tome svjetlu djecu u igri i prolaznika u hodu? Ili, može li se kategorizacijom i stupnjevanjem »spomenika« vrednovati prizor uličice u sjeni s

istaknutim balkonom i suncem koje se razlilo po geranijima u vazama. Trebalo bi zaštititi ne samo neke spomenike, nego i neke poglede na te spomenike. Ima li, na primjer, nečega veličanstvenijeg od pogleda s dna Krešimirove ulice, polazeći s Peristila, na Željezna vrata i ponosni stari zvonik, najstariji u našim krajevima, iako je sam po sebi taj zvonik skromnih dimenzija.

Jedna od glavnih kvaliteta starog urbanizma — ne samo reprezentativnoga nego i skromnoga — bila je baš vještina iskorištavanja realnih vizura; ne perspektivâ na crtaćoj daski, nego onih realnih, vizura

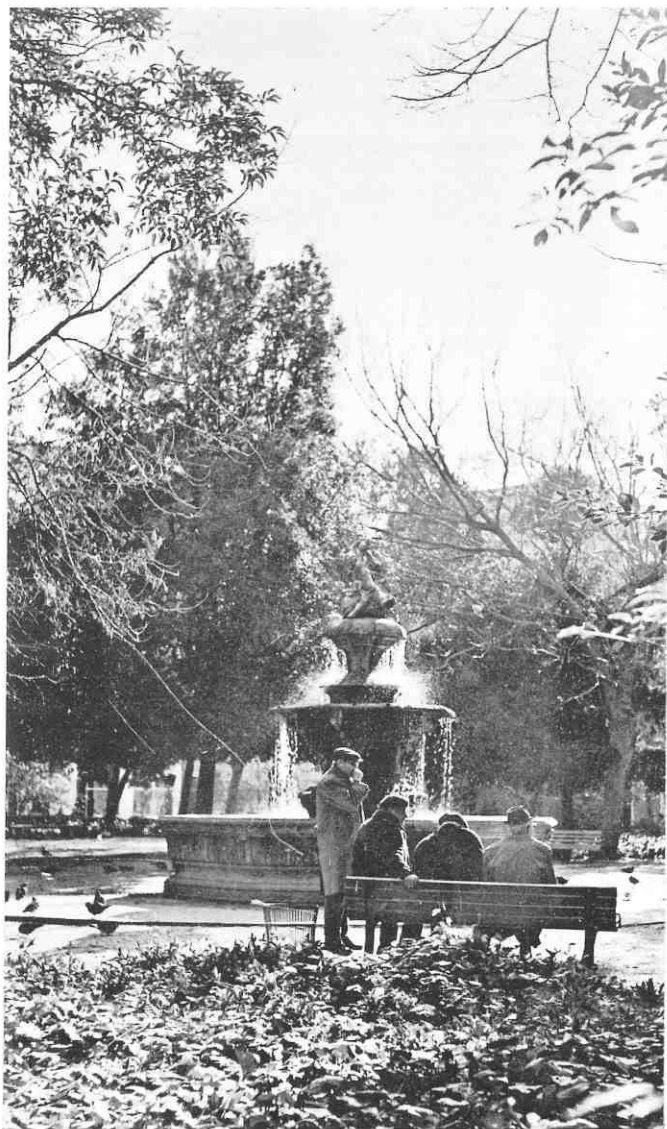
čovjeka u hodu. Tek ćemo tada shvatiti zašto gotovo svaka takva uličica, pa i ona najmanja, završava nekim istaknutijim portalom, balkonom, nekim pročeljem ili drugim detaljem koji privlači pogled i pruža određeno smirenje. Ako se u dnu ulične perspektive nalazi nešto ružno, nemirno, disharmonično, to će zacijelo biti rezultat nekoga novijeg zahvata, koji nije ni mislio na takve »nevažne« situacije.

Obilazio sam zatim nove dijelove grada, stotine širokih, dugih ulica, neke čak obrubljene zelenim pojasima, ali ni u jednoj od njih nisam mogao smiriti pogled na njezinu završetku, na nekoj privlačnoj slici ili točki. Projektirane su isključivo plošno, a ne prostorno; na vizure prolaznika nitko nije ni pomišljao. I zato čovjek ne nalazi zadovoljstvo u šetnji novim gradskim predjelima, ma koliko se pojedinim zgradama u njima mogao diviti. Na kraju osjeća umor, nemir, nervozu. Ali zato, isto tako, svaka šetnja, iako zapuštenim i nereprezentativnim, uličicama splitskog, zadarskog, dubrovačkog staroga grada, ili zagrebačkog Gornjega grada, pruža odmor, relaksaciju i smirenje.⁷

Prostor mi ne dopušta da nabrojim i opišem ostale privlačne urbanističke ili okolne pejzažne ambijente Splita: pučke ambijente Veloga Varoša ili Lučca, uništene pejzažne ambijente Sustjepana ili Poljuda,⁸ ali ću spomenuti još samo jedan: onaj staroga *gradskog parka*.

Nastao je prije nešto više od stotinu godina, pošto je uklonjen spojni zid između dvaju mletačkih bastiona, a kao nasljednik javnoga parka što ga je Marmont zasnovao na početku prošloga stoljeća na današnjem Trgu Republike, koji je prepustio mjesto građevinama. On je za Split od 170.000 stanovnika krajnje skroman i mali javni park; prenapučen je i okružen bučnim prometom; postao je kratica prolaznicima u svim pravcima; sastoji se od stotinjak stabala, pedesetak klupa i jedne fontane. Pa ipak je ugodna oaza u prebučnom, preprometnom i preizgrađenom gradu.

Ima nečega što smiruje u ravnomjernom i tihom žuboru stare fontane, u trčkanju golubova i skakanju vrabaca oko nje, u igri djece i odmaranju staraca na klupama. Ima nečega što nas na čas izbacuje iz pretjeranog i nepotrebnog tempa suvremene

nog života, što nam govori o nekim drugim vrijednostima; o nekom drugom vremenu jednako mogućem; o mogućnosti zastajanja i razmišljanja, ili čak o mogućnosti ustavljanja za čas ovoga našeg prenapetog mehanizma i prepuštanja da vrijeme malo protječe mimo nas, a ne da vječno jurimo njime i natječemo se s njime.

Ako je i to neka vrijednost, ako i to treba suvremenom građaninu, onda i ovaj skroman stari gradski park ima svoju urbanističku kvalitetu.⁹

⁷ Isti, O budućoj namjeni starog Splita, Slobodna Dalmacija, 27. I 1968.

⁸ Isti, Slikoviti ambijenti splitske okolice, Slobodna Dalmacija, 4. III 1961; Isti, Splitsko groblje Sustjepan, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU (Zagreb), 1961, br. 3, str. 143.

⁹ Isti, Parkovi Splita, Slobodna Dalmacija, 14. II 1967; Isti, Javni parkovi u starome Splitu, Hortikultura (Split), 1973, br. 4, str. 109.